

ISSN 2522-493X

ВИДАВНИЧИЙ ДІМ ДМИТРА БУРАГО

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Видавничий дім Дмитра Бураго

*****

Наукове видання

«МОВА І КУЛЬТУРА»

Випуск 22

Том VI (201)

Київ
2020

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

Издательский дом Дмитрия Бураго

*****

Научное издание

«ЯЗЫК И КУЛЬТУРА»

Выпуск 22

Том VI (201)

Киев
2020

УДК 80 + 008] (082)
М 74

М 74 МОВА І КУЛЬТУРА. (Науковий журнал). – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2020. –
Вип. 22. – Т. VI (201). – 148 с.

Наукове видання «Мова і культура» засноване у 1992 році

Видання зареєстроване Міністерством юстиції України.
Свідоцтво КВ № 12056-927ПП від 4.12.2006 р.

Затверджено постановою президії ВАК України
від 18 листопада 2009 р. № 1-05/5

ISSN 2522-4948 (Online), ISSN 2522-493X (Print)

Засновники:

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Видавничий дім Дмитра Бураго

Видається за рішенням Вченої ради Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка від 19.02.2007 р.

Головний редактор Д. С. Бураго

Редакційна колегія:

д-р філол. наук, проф. *С. Д. Абрамович*, канд. філол. наук, доц. *П. П. Алексєєв*;
д-р філол. наук, проф. *В. М. Бріцин*; д-р філол. наук, проф., академік АН ВШ України
Ю. Л. Булаховська; д-р філол. наук, проф. *О. П. Воробйова*; д-р філол. наук,
проф., академік АН ВШ України, заслужений працівник ВШ України *Л. П. Іванова*;
д-р філол. наук, проф. *Т. В. Клеофастова*; д-р філол. наук, проф. д-р філол. наук, проф.
Ю. І. Корзов; д-р філол. наук, проф. *Н. В. Костенко*; д-р філол. наук, проф. *О. О. Корнієнко*,
д-р філол. наук, проф. *Г. Ю. Мережинська*; д-р філол. наук, проф. *А. К. Мойсієнко*;
д-р філол. наук, проф. *Ю. Л. Мосенкіс*; д-р філол. наук, проф. *Н. Г. Озерова*; д-р філос.
наук, проф., академік НАН України *О. С. Онищенко*; д-р пед. наук, канд. філол. наук, проф.
Г. В. Онкович; д-р філол. наук, проф. *Т. А. Пахарєва*; д-р філол. наук, проф. *Г. Ф. Семє-
нюк*; д-р філол. наук, проф., академік НАН України, заслужений діяч науки і техніки України
В. Г. Склярєнко; д-р філол. наук, проф. *Н. В. Слухай*; д-р філол. наук, проф. *О. С. Снит-
ко*; д-р філол. наук, проф. *Е. С. Соловей*; д-р психол. наук, проф., член-кор. АПН України
Н. В. Чепелєва.

© Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, 2020
© Видавничий дім Дмитра Бураго (майнові), 2020

АНАЛІЗ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ: ПРОБЛЕМИ, СТРАТЕГІЇ, ДОСЛІДИ

УДК 82-3(477)

Александренко В. В., канд. філол. наук, доцент
Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, Київ

У ПОШУКАХ СВОГО ТОНУ І СВОЇЇ МАНЕРИ: ХУДОЖНІЙ СВІТ ДМИТРА МАРКОВИЧА

У дослідженні з'ясовується генеза й естетична природа малої прози і складний процес художнього моделювання світу в творчій спадщині Д. Марковича. Термінологічний зміст художнього світу митця є оригінально-неповторним баченням, про рух літературних шкіл, напрямів, течій, про типологію стильового розвитку і жанрової системи літератури.

Ключові слова: письменник, генеза, естетична природа, тон, манера, художній світ.

Творчість Дмитра Марковича – помітне явище в історії української літератури. Збагнути її намагалося не одне покоління дослідників, а письменник і досі зостається «невідкритим», «незнаним» (Є.Маланюк).

Останнім часом в українському літературознавстві зріс інтерес до вивчення творчої спадщини так званих “другорядних” письменників. Долаючи вироблені у традиційному літературознавстві стереотипи і стандарти, вчені намагаються докорінно переглянути спадщину Д. Марковича і сказати нове, вагоме слово про художній світ письменника та його творіння.

Художній світ письменника невід’ємним атрибутом якого є людина, предметне оточення, внутрішній світ, дії, – поняття багатовимірне та складне. Митець оцінюється передусім по тому, що він індивідуально вносить у відображення кожного з цих понять. Як художня система, твори Д. Марковича цікаві з погляду жанрово-стильового пошуку і відкриття, що несе в собі неповторний заряд духовного, інтелектуального й емоціонального впливу. Відгукуючись на виклики часу, автор проявив оригінальність як у виборі системи естетичних принципів, так і у художніх пошуках.

Хронологічні рамки літературної діяльності Д. Марковича обіймають 1877-1919 роки – майже два періоди літературного процесу (70-90-і рр. ХІХст; кінець ХІХ – поч. ХХ ст.). Кожне десятиліття творчого життя письменника висувало свої соціально-політичні й естетичні проблеми і вимагало відповідних форм, методів і способів художньої реалізації цього тривалого, самооновлюючого, цікавого в усіх аспектах процесу буття з його невід’ємними компонентами: людина, її внутрішній світ, дії і чин, предметне оточення тощо. Відгукуючись на виклики часу, Маркович проявив оригінальність як у художньому методі, системі естетичних принципів, так і в стилі.

Амбівалентність прози Д. Марковича – це відкритість і водночас складна закодованість художньої структури, що потребує інтенсивного пошуку відповідного дискурсивного ключа, з допомогою якого можна визначити філогенію еволюції стилю Д. Марковича – від гімназичних літературних завдань, написаних «по-рутинерськи», у класицистичному стилі, – до стилю раннього народництва, що абсолютизував позитивну соціально-культурну антропологію українців («Дурак» //Еженедельное новое врем'я. – 1877); «Маленькое недоразумение» //Пчелка. – (1880) – неонародницького («Іван із Буджака» (1881), «Два платочки», «Шматок», «Омелько Каторжний» //Степ, 1886) – нео-реалістичного з елементами імпресіоністичного стилю («Оповідання слідователя»: «На Вовчому хуторі», «У найми», «Він присягав» та ін. //По степах та хуторах (1899) – до імпресіоністичних творів про минуле насильство «над думкою, над словом і душею» («Мій сон» (1915), «Мої гріхи» (1919); «Ріпаї. Лист до приятелів і всіх земляків» (1919), написаних «в часи волі, розвою й радощів» [3, 455].

Новий тип літературного мислення, представлений Д. Марковичем і його власними творами, виник не випадково, не зразу і не на пустому місці. «Кожний поет, – писав А. Веселовський, – Шекспір чи хтось інший, вступаючи в царину готового поетичного слова, входить у колію поетичної моди... і з'являється в таку пору, коли розвинений той чи інший поетичний рід. Щоби визначити ступінь його особистого почину, ми повинні простежити наперед історію того, чим він користується в своїй творчості [6, 29-30].

Пов'язаний матеріалом, одержаним у спадок від попередньої епохи, підкоряючись загальним закономірностям розвитку, кожний письменник прагне якомога яскравіше проявити свій голос, відповідно до суспільного світогляду сформувати своє сприйняття і розуміння життя, свій образний світ; по-своєму втілити загальні принципи художнього методу.

Питання про залежність індивідуального стилю письменника від літературного процесу, певної літературної течії, напряму, школи вчені трактують по-різному. Одні вважають, що настанова на виявлення індивідуальних стилів суперечить соціальній обумовленості стильового розвитку, що літературний стиль може бути тільки стилем течії, школи або епохи, а індивідуально неповторні властивості того чи іншого письменника та їхні стилі не можуть бути предметом об'єктивно-історичного вивчення і надаються лише опису [4, 5, 8].

Другі трактують стиль як вираження творчої індивідуальності письменника і форм його художньої думки, як втілення єдності і цільності всіх елементів змістової форми твору. Треті застережливо радять не доходити до крайності, вважаючи, що і недооцінка творчої спроможності митця, і її абсолютизація, є малопродуктивними. Стиль – соціальний у всіх своїх об'ємах, у тому числі й у творчості художника, – аргументував свою позицію теоретик стилю О. Соколов. – Особистісне в мистецтві не позасоціальне і не надсоціальне, як і сама особистість. Тому не може бути і стилю чисто або тільки індивідуального, вільного від загальної стильової закономірності того чи іншого напряму або течії в мистецтві [7, 152].

Разом з тим дослідник зовсім не применшує ролі індивідуального у творенні стилю. «Особистість художника, – продовжує він, – позначається не тільки на стилі, а й на всіх інших сторонах та елементах мистецтва – від ідеї до зовнішньої форми. На основі суспільного світогляду у справжнього художника формується своє сприйняття і розуміння

життя, свій образний світ. По-своєму він здійснює і загальні принципи художнього методу» [7, 154-155].

Здійснений нами аналіз витоків, джерел і чинників художнього світу Марковича дав можливість з'ясувати вплив суспільно-літературного фону, традицій, класичної української та західноєвропейської літератури на вироблення стилю Д. Марковича, розкрити взаємозв'язок і взаємодію художніх прийомів митця, у творчості якого часто переплітається конкретно-історичне й сутнісне, дух суспільного протесту – й апеляція до загальної формули життя, до самої людської природи гнобленого, темного, бідного народу, якому ще в дитинстві дав клятву працювати на користь правди, «бути оборонцем покривджених, тих, кого обікрали, знасилували, вбили» [3, 313].

На основі аналізу художніх узагальнень, їх внутрішньої єдності та різноманітності, історичної зумовленості, ми намагались розкрити певні стильові закономірності не лише творчості Д. Марковича як системи, а й літературного процесу 70-х рр. XIX – першого десятиліття XX віку.

Художня творчість – явище складне, суто індивідуальне; чинники її розвитку, в основному “приховані в глибинах підсвідомості, мають іраціональний характер і не підлягають повному розшифруванню”[2]. Вирішення цих проблем великою мірою залежить від пріоритетів традицій або характеру розриву з ними, специфіки національного художнього мислення, яке зазнавало певних змін у зображенні національного характеру й етнографічної атрибутики, у вираженні національної стихії загалом і суб'єктивно національного „бачення” зображуваного зокрема.

Фронтальний перегляд прижиттєвої критики та історико-літературних праць про Марковича дозволив чіткіше відокремити в поезиці Д. Марковича традиційне від нового, науково обґрунтувати новаторські риси його стилю.

Перші проби пера Дмитра Марковича припадають на 60-ті роки, коли українська література перебувала на рівні колоніальної чи на півколоніальної малоросійської літератури з відповідно низькими вимогами до її завдань. Найменшого уміння розповідати, відгукуватися на знакові події культурного і суспільного життя, відтворювати нові типи громадських діячів, проповідувати національні ідеали було цілком достатньо, щоб називатися цільним письменником, що йде в ногу з життям, добре виконує свою соціальну функцію.

На цей час «вік» українського оповідання ледве налічував 30-40 літ. За такий короткий відрізок функціонування мала проза не встановила ще міцних традицій, щоб у певних межах надовго вдержати творчість талановитого белетриста, дати йому готову форму літературного вислову. “Внаслідок цього вона (література. – В. А.) виявляла особливе тяжіння до традиційних, старих або автономних художніх структур (бароко, бурлеск), до активного продукування – з метою самозбереження – романтично – народницької ідеології, до засвоєння й закріплення дидактичних та етнографічних форм творчості, використання елементів розмовної (переважно просторічної), а не писаної літературної мови тощо” [1, 22-29].

Відзначимо ще одну методологічно важливу обставину: у потоці літературних впливів найбільш суттєвими є впливи ранні. Це, зрозуміло, не виключає ролі впливів пізніших, проте значення ранніх співмірне з величезною роллю дитячих і юнацьких вражень. У цьому контексті значно важливішої ролі набуває потік літератури, на який несміливо

дивився початківець, і по якому за течією плів дебютант, ніж той, по якому уже зрілий художник рухався в своєму напрямку.

Це особливо стосується Д. Марковича, перші літературні спроби якого припадають на гімназійні роки. На жаль, у нашому розпорядженні немає ні літературних учнівських управ, ні чернеток його ранніх творів. Відомо, що в такому віці зовнішні впливи особливо сильно діють на ще не сформовану манеру письма і надовго, а інколи назавше, накладають на неї свій відбиток. Проте творчі уроки класиків для Д. Марковича були не просто об'єктом учнівського зацікавлення, а уособлювали безперервність художнього розвитку і значно скоротили термін його перебування в „підготовчому класі” майстрів слова. Вплив автора духовного гімну «Боже великий, єдиний» О. Кониського на Д. Марковича – яскравий цьому приклад.

Зустріч юного початківця з метром української літератури відбулася у Володді взимку 1862 року, куди був висланий за національно-просвітну діяльність О. Кониський. Вологда була наповнена політичними засланцями з України. Кожну нову партію «политических» місцеве населення, включаючи аристократів-українців, вітали хлібом-сіллю, давали притулок, кормили й поїли. Патріотично настроєний батько майбутнього письменника, Василь Маркович, запропонував знаменитому землякові-полтавцю помешкання у своєму домі. Вся родина була зачарована цим веселим, енергійним і «сміливим в думках» чоловіком – «людиною вищого порядку», одним з кращих представників української еліти.

З благоговінням, як борця за правду, добро і свободу народу, сприйняв О. Кониського найстарший син В. Марковича, 14-річний гімназист 5-го класу – Дмитро Маркович. Щоденні розмови, перейняті безмежною любов'ю до України, до її народу, вразили юнака. «Він бачив в Україні одно лиш гарне, красиве, живуче... Все це було крайністю, але все воно мало надзвичайно гарний вплив на молоді душі і розум наш, синів кріпацького віку» [3, 510].

Розмови з О. Кониським були для гімназиста своєрідним факультативним семінаром з курсу українознавства на якому поглиблено й усвідомлено пізнавав Україну, український народ, його життя, настрої і змагання — в минулому і теперішньому, перспективи на майбутнє. «Його любов до вітчизни не знала границь», – скаже про нього Д. Маркович. Вона зародить в учня паростки “свідомої любові до батьківщини і до народу», з яким жив, в якого навчався, «і що міг і як міг – передавав суспільству в своїх маленьких оповіданнях» [3, 512].

Вже після смерті О. Кониського Д. Маркович згадає епізод, що став знаковим у його літературній біографії. Учитель російської мови Бунаков дав завдання написати твір на вільну тему – «про випадок із власного життя, або щось таке, що бачив власними очима [3, 511]. У молодших класах подібні завдання входили в навчальну програму, але попередній учитель словесності, Левицький, учив по хрестоматії Галахова «марудно, порутинерськи, не допускаючи вольності гімназистів ні у виборі теми, ні у формі. Він сам давав теми (“Кремль при лунном свете», «На развалинах замка в Швеции» і т. ін., де «брега безмолвнї» грали величезну роллю». Кожна тема розкривалась за одним для всіх планом: «вступление», «изложение», «заключение». Учитель строго пильнував, аби учні не додавали «свого особистого, власної душі і стилю» [3, 511].

Вперше хлопець міг писати не за визначеною наперед схемою, а за покликом власної душі. В основу оповідання він поклав випадок самогубства їхнього сусіда, свідком якого був сам. І хоч минуло відтоді три роки, хлопець «не міг ніяк забути горя і розпуки його молодій жінки, її матері, як увечері привезли труп цього юнака» [3, 511].

Написав багато, строго дотримуючись правил – «все, як нас учено, але все було, на мою думку, мерзенно» [3, 512] і не задовольняло автора. Своїми творчими проблемами гімназист-початківець поділився з О. Кониським, подавши на його суд свій перший самостійний опус. «Пишіть зовсім так, як оце ви мені розказували. І завжди пишіть те, що бачили, що чули, пишіть так, як говорите» [3, 512], – порадив майстер пера юному письменцю.

У пошуках свого тону і своєї манери Д. Маркович завжди пам'ятав цю пораду, вважаючи її неодмінною вимогою писати тільки про те, що добре знав, що бачив, чув, або пережив особисто. Проте, об'єктивно оцінюючи роль Кониського в особистій творчій біографії, не перебільшуючи й не применшуючи його заслуг, Д. Маркович все ж писав «не тільки так, як говорив, але й так, як думав й почував...» [3, 512]. Це підтверджують оповідання російською мовою: «Дурак» («Еженедельное новое время». – 1877), «Маленькое недоразумение» («Пчелка». – 1880), «Иван из Буджака» («Слово». – 1881), написані зрілою рукою.

Отже, амбівалентність прози Д. Марковича – це відкритість і водночас складна закодованість, що потребує інтенсивного пошуку відповідного дискурсивного ключа, з допомогою якого можна визначити філогенію еволюції його стилю.

Пов'язаний матеріалом, одержаним у спадок від попередньої епохи, підкоряючись загальним закономірностям розвитку, Дмитра Марковича спромігся якомога яскравіше проявити свій голос, відповідно до суспільного світогляду сформувати своє сприйняття і розуміння життя, образний світ, втілити знаковий для історії української літератури перехід від реалізму до модернізму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гундорова Тамара, Шумило Наталя. Тенденції розвитку художнього мислення (початок ХХ ст.). Модернізм Слово і Час. 1998. №11. С.22-29.
2. Жулинський М. Як розбудити розум, що заснув? Леся Українка як уособлення національного обов'язку Літ. Україна. 1996. 28 березня.
3. Маркович Д. По степах та хуторах. Київ. Дніпро, 1991. 543 с.
4. Наливайко Д. Типологія українського реалізму на європейському тлі //Українська література в системі літератур Європи і Америки (ХІХ-ХХ ст.). Київ, 1997. – С. 95-135.
5. Павличко С. Д. Дискурс модернізму в українській літературі: Монографія. Київ., 1999. – 434 с.
6. Памяти академика Александра Николаевича Веселовского. Пг., 1921.С. 29-30 (Приложение).
7. Соколов В. Н. Теория стиля. Москва., 1968. С. 152-155.
8. Типология стилевого развития нового времени. Москва., 1976, 509 с.

Aleksandrenko V. V., Ph.D., docent,
National Pedagogical University of M. Drahomanov, Kyiv

**IN SEARCH OF HIS TONE AND MANNER:
THE ART WORLD OF DMITRY MARKOVYCH**

The study clarifies the genesis and aesthetic nature of short prose and the complex process of artistic modeling of the world in the creative heritage of D. Markovich.

The terminological content of the artist's artistic world is an original and unique vision of the movement of literary schools, trends, currents, the typology of stylistic development and the genre system of literature.

The artistic world of the writer, an integral attribute of which is a person, the subject environment, the inner world, actions – a multidimensional and complex concept. The artist is evaluated primarily by the fact that he individually contributes to the reflection of each of these concepts. As an art system, D. Markovych's works are interesting in terms of genre and style search and discovery, which carries a unique charge of spiritual, intellectual and emotional influence. Responding to the challenges of time, the author showed originality both in the choice of a system of aesthetic principles and in artistic pursuits.

The ambivalence of D. Markovych's prose is openness and at the same time complex coding, which requires an intensive search for a corresponding discursive key, with the help of which it is possible to determine the phylogeny of the evolution of his style.

Connected with the material inherited from the previous era, obeying the general laws of development, D. Markovych managed to show his voice as brightly as possible, to form his perception and understanding of life, figurative world, to embody the iconic transition from realism to modernism.

Keywords: *writer, genesis, aesthetic nature, tone, manner, art, world.*

УДК 821. 161. 1 – 05 + 821. 111 – 05

Алексеева Н. С., канд. филол. наук, доцент

Харьковский национальный педагогический университет им. Г.С. Сковороды, Харьков

**АНТИУТОПИЧЕСКИЙ ЭЛЕМЕНТ В РОМАНАХ
М. БУЛАКОВА «МАСТЕР И МАРГАРИТА» И У. ГОЛДИНГА
«ПОВЕЛИТЕЛЬ МУХ»**

В статье анализируются типологические корреляции в романах М. Булгакова «Мастер и Маргарита» и У. Голдинга «Повелитель мух» в репрезентации художественного мира антиутопии. Исследуются такие особенности антиутопического универсума как хронотопическая организация, оппозиция язычества и христианства, мотив страха, тема массового экстаза, инвертирование понятий, призрачность и неустойчивость цивилизации, апокалипсические коннотации. При этом антиутопизм рассматривается как проявление постмодернистских тенденций. В работе также освещается явление

© Алексеева Н. С., 2020